

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

CSALÁD

A HÁZASSÁG ÉS CSALÁD VÁLTOZÁSAI AZ EZREDFORDULÓ MAGYARORSZÁGÁN	339	<i>Somlai Péter & Tóth Olga</i>
A CSALÁD FEJLŐDÉSE EURÓPÁBAN	349	<i>Vaskovics László</i>
„EGY NAPOM TÍZ ÉV MÚLVA”	365	<i>H. Sas Judit</i>
TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ÉS CSALÁDI SZOLIDARITÁS	384	<i>Utasi Ágnes</i>
TÁRSADALMI ÉRTÉKMINTÁK, POLITIKAI ORIENTÁCIÓK	404	<i>Örkény Antal & Szabó Ildikó</i>
SZOCIALIZÁCIÓS MINTÁK ÁTÖRÖKÍTÉSE CIGÁNY-ZENÉSZ CSALÁDOKBAN	431	<i>Békési Ágnes</i>

„EGY NAPOM TÍZ ÉV MÚLVA”

EGY 20 ÉVVEL EZELŐTTI KUTATÁS MEGISMÉTLÉSE 2001-BEN

AZ 1970-ES ÉVEK VÉGÉN, AZ 1980-AS ÉVEK ELEJÉN országos reprezentatív vizsgálatot végeztem a családok életmódjáról, a gyerekekkel kapcsolatos aspirációkról, a társadalmi és a családi munkamegosztásban való részvételről, a nők és férfiak tanulási lehetőségeiről, képzettségéről, foglalkozásáról, mobilitási lehetőségeikről, a családokban élő nők, és férfiak kereseti különbségeiről, a férfiktől és a nőktől elvárt szerepek, személyiségjegyekkel kapcsolatos társadalmi sztereotipak eltéréseiről, arról hogy a férfisság nőiesség ideálja, hogyan alakította a családi viszonyokat, a családi konfliktusokat. Ennek részeként egy projektív teszt segítségével arra kerestem választ, hogy a nyolcadikos, illetve az érettségi előtt álló 14–18 éves fiúk és lányok az ország különböző régióiban, városaiban és falvaiban, hogyan képzelik el egy napjukat 10 év múlva, a reggeli felkeléstől az esti lefekvésig. 800 általános és középiskolás gyereket kértünk meg arra, hogy osztálykeretben írják meg a terveiket, úgy hogy a tanár, aki az üres lapokat átadta nekik, semmi más instrukciót a fentiekén kívül nem adott. A lapokra nevüket nem, csak szülei foglalkozását és életkorát írták rá. Ezzel a projektív teszttel arra kerestem választ, hogy a szocializáció folyamatában, az éppen felnövekvő, társadalomba belépő következő generációnak milyen képe, elképzelése van a saját jövő életéről, családjáról, munkájáról, életmódjáról.

Így egyik oldalról a családok valóságos életvitelét-lehetőségeit, a családon belüli kapcsolataikat, a nemek szerint megosztott szerepeiket kutattam, míg a másik oldalról a még csak elképzelésekben, tervekben, vágyakban felsejlő, tehát még „nem létező” a változó világ szocializációja szerint is alakuló modellt vizsgáltam, úgy ahogy a felnövekvő fiatalok a saját jövőjüket megfogalmazták. A „valóság” elképzeléseim szerint ugyanis nem csak az „éppen akkor” az *in statu nascendi*, kutatásokkal megragadható társadalom, állapotát, trendjeit jelenti. A valóság részei mindazok, a megvalósításban tetten nem érhető gondolatok, tervek, aspirációk, alakulóban lévő mentalitások, értékek, amelyek formálják a következő generáció számára az elérendőnek tartott életmód modelleket.

1999-ben, az OTKA segítségével lehetőséget kaptam arra, hogy megismételjem az „Egy napom tíz év múlva” c. projektív tesztet. A kutatást éppen úgy, mint 20 évvel ezelőtt, az ország minden régiójában, városos és falun 800 általános iskolás 14 éves,

illetve a középiskola harmadik osztályát éppen befejező 17–18 éves diákjával készítettük el. A módszer olyan projekció tehát, amelyből természetesen nem a majd megvalósuló jövő, hanem a jelen céljai, vágyai, a ma magukénak vallott normáik, mentalitásuk fogalmazódnak meg. Az írásokból leképeződik az is, hogy: mennyire nőtt vagy csökkent a család, a karrier, a kultúra, az egészséges élet, a jólét és a jóllét, az emberi kapcsolatok fontossága, a húsz évvel ezelőtti kutatásokkal összehasonlítva.

A 800 kezemben lévő írást részben a kontent analízis „számszerűsíthető” módszereivel, majd az itt talált tendenciákat, a leírt szövegek egy részének bemutatásával kvalitatív módon is elemezni kívánom. Ebben az írásban mindenképp előtérbe kerül a feladatom, hogy a régi kutatással való összevetésben bemutassam a mai kamaszok családdal kapcsolatos elképzeléseit. De, mint láttatni szeretném, az elmúlt évtizedekben olyan változások történtek a társadalomban, amik jelentősen megváltoztatták a fiatalok jövőről való elképzelését, látásmódjukat, prioritásaikat és ezek hatására más hangsúlyokat kaptak az elképzelt családdal kapcsolatos mondandójuk is. A családdal kapcsolatos kutatások egyik feladata, hogy folyamatosan meg és átfogalmazza mit is, értsünk, illetve mit is értenek az emberek a család fogalmán. Ezek az írások tükrözik, hogy a most felnövő generáció mit gondol a családról, annak funkciójáról, formáiról, tartalmáról?

A 20 évvel ezelőtti kutatásban, megpróbáltam bemutatni, az akkor elérhető természettudományi eredményekből, azokat, amelyek valóságos különbségeket mutattak a nők és férfiak hormonális, agyi-anatómiai felépítésében. De éppen a természettudósok voltak azok, akik megerősítették, hogy ezek a különbségek önmagukban nem magyarázzák a társadalmi nemi szerepekben történelmileg kialakult a nőket negatívan érintő, a férfi dominanciát erősítő különbségeket. Leírtam azt az elsősorban kelet európai történelmi-társadalmi folyamatot, ami az extenzív iparosítás kapcsán a tömeges és olcsó női munkaerő szükséglet megjelenésével lejátszódott, és jelentősen megváltoztatta a családok formáját, funkcióját, életmódját.

Megpróbáltam „felvázolni” az európai gondolkodást és kultúrát meghatározó zsidó-keresztény mitológiák, az ezt kifejező filozófiák és művészetek hatását elsősorban a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos gondolkodás sztereotipizáltságban.

A könyv egészéből akkor kimaradt, mindaz, ahogyan a nők jelentősen megváltozott szerepe, megváltoztatta a férfiak helyzetét, szerepváltozásait a családban és a társadalomban. Nem vizsgáltam, hogy milyen új konfliktusok, szerepválságok bukkantak fel a nemek társadalmi helyzetében, és ennek következtében fenntarthatóak-e, és ha igen miben tarthatóak fenn a férfidominanciáról vallott nézetek a családban és a társadalom egészében?¹ Természetesen, amikor ebben az összehasonlító kutatásban szemügyre veszem a most kapott adatokat és tendenciákat, akkor mindenképp előtérbe kerül az összehasonlításra alapot adó előző vizsgálatot vehetem figyelembe. De a változások magyarázatánál be kellett építenem mindazokat az új gondolatokat és tudásokat, amelyeket a férfi dominanciával kapcsolatban kialakult nemzetközi viták, nem

1 Pierre Bourdieu: Masculine domination. La domination masculine. Editions du Seuil. 1998.

kevésbé a nemek közötti eltérő nyelvhasználatról szóló kutatási eredmények hoztak az elmúlt évtizedekben.²

A húsz évvel ezelőtt elkészített kutatásban az akkori írások legnagyobb hányada az elképzelt családdal foglalkozott. Ezek a leírások nagyon részletesen, „romantikusan” ábrázolták, hogy külsőleg, belsőleg milyen lenne az a fiú-lány, aki majd a férjük feleségük lesz, hány gyereket terveznek, milyen családi munkamegosztást képzelnek el, milyen kapcsolatot tartanak majd a szüleikkel. Nagyon színesen és átélten írtak arról, hogy milyennek képzelik el ideálisnak tartott, a szolidaritáson, a gondok közös megosztásán, a gyerekek nevelésén alapuló családjukat. Természetesen tartalmazták az akkori írások azt a munkát-foglalkozást, és végzettségi szintet is, amit maguk számára, és többségükben azt is amit jövődöbelijük számára elképzelték. De érzékelhetően kisebb szerepet töltöttek be akkor ezek a tervek, mint a családról írottak.

A munkával kapcsolatos elképzeléseikből látszott, hogy akkor az értelmiségi-vagy szakmunkás rétegből jött gyerekek voltak azok, akik a legtöbben, a kibocsátó családhoz képest a szülőkével megegyező státusokban képzeltek el a jövőjüket. „Mobilítást” képzeltek el a betanított munkások gyerekei, akik szakmunkás pályára aspiráltak, és az akkor a mezőgazdasági dolgozók, a falusi családok fiai, akik valamilyen városi munkáslétet képzeltek el maguknak. A kiemelkedést elsősorban a férj előrejutása, a férj presztízst jelentő kapcsolatainak megteremtése jelentette ezekben az írásokban. Tervezték, hogyha a feleségnek is magasabb iskolázottságot megkövetelő szakmája-hivatása lesz, az elvárás a mind a két szerepnek való teljes megfelelés volt mind a fiúk mind a lányok írásaiban. A mostani kutatásban mindenek előtt megpróbáltam a tartalomelemzés legegyszerűbb megközelítésével „megszámolni”, hogy az írásokban milyen súllyal szerepelt, a család, a munka, továbbtanulás, és a szabadidő.

A családról írtak a dolgozatok hosszában

A megkérdezett gyerekek írásaiból kiszámolható, hogy mennyit írtak az elképzelt napon, családról, munkáról, tanulásról, szabadidőről. Különböző hosszúságú „dolgozatokkal” találkoztunk, de átlagban legalább 25–35 soros fogalmazásokat írtak. Ilyen hosszú írásokból már jól érzékelhetőek az arányok. Az alább közölt első táblázatban a 20 évvel ezelőtti, azt követő grafikonban a mostani eredményeket mutatom be.

Az első pillantásra látszik, hogy régi vizsgálat során, ugyan jelentős társadalmi eltérésekkel, de az írások többségét, a családokkal foglalkozó tervek képezték. Az értelmiségi gyerekek foglalkoztak legkevesebbet a családdal, de akkor ezek között a gyerekek között is minden ötödik ilyen arányban tervezte családja jövőjét.

Ha a régi és a jelenlegi adatokat szemügyre vesszük, nem is az a legnagyobb eltérés, hogy a leírt tervekben, akkor is, most is minden ötödik gyerek 10 százalék alatti, tehát igen alacsony terjedelemben írt jövődö családjáról. Az igazi különbség a másik póluson található. Az előző kutatásban közel minden harmadik-negyedik gyerek dolgozatának több mint 60 százalékban jövő családjáról fogalmazta meg, vágyait,

² Coates, Jennifer: *Language and Gender* 1998. „A Reader” Oxford.

terveit, elképzeléseit. A mostani írások tanúsága szerint mindössze a gyerekek 5,5 százaléka, azaz összesen minden 20. gyerek volt az, aki, amikor egy tíz évvel későbbre elképzelt napjáról gondolkodik, gondolatai nagy részben (több mint 60 százalékban) a családra vonatkoznak. Az apák foglalkozása szerinti tendencia ma is érvényes abból a szempontból hogy régebben is most is ahogy felfelé megyünk a társadalmi hierarchián annál kevesebbet írtak-írnak a családról. Az értelmiségi gyerekek között 2001-ben még 10 százalékkal többen vannak azok, akik csak egy-két mondatban, az egész írás kevesebb mint 10 százalékban említik jövődő családjukat. Az ipari munkás szülők gyerekeinél is csökkent a család tervezése az előző vizsgálathoz képest.

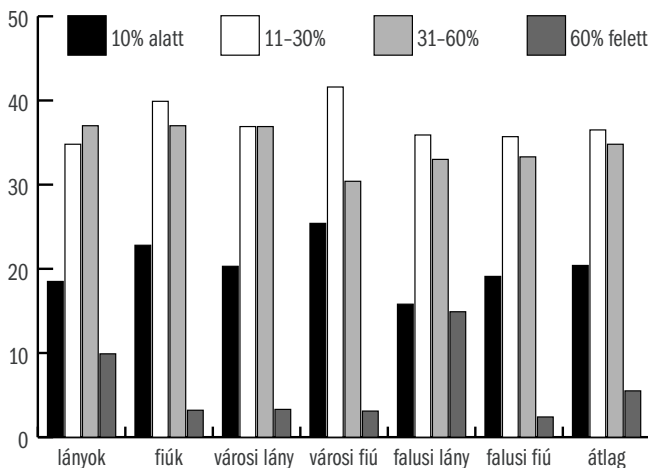
1. TÁBLÁZAT

A család tervezésének aránya a dolgozat hosszában 20 évvel ezelőtt (apa foglalkozása szerint, %)

A dolgozat hossza	Mezőgazdasági munkás	Ipari munkás	Szellemi-értelmiségi	Átlag
10% alatt	5,8	9,8	21,9	12,5
11-30%	14,0	33,6	37,2	28,2
31-60%	35,2	39,1	20,0	30,5
60%felett	45,0	17,5	20,9	27,8

1. ÁBRA

A családdal kapcsolatos tervek százaléka a dolgozat hosszában, 2001

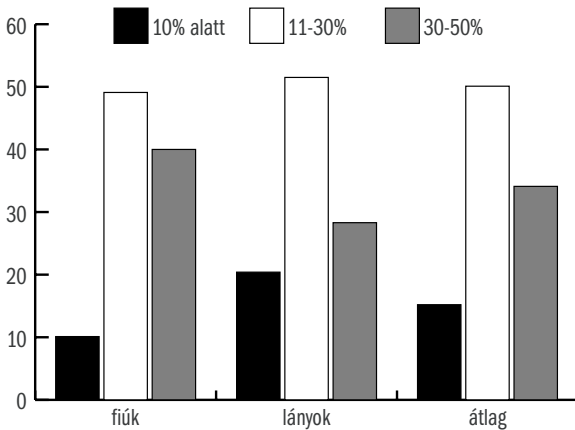
A munkára-szakmára-hivatásra vonatkozó tervek a dolgozat hosszában

Egyelőre még csak a dolgozat hosszában számokban mérhető adatok nyomán szeretném érzékelteni, hogy a leírt élettervekben szemben a régi kutatás adataival, most a

jövőbeni pályára-hivatásra, az ehhez vezető útra, a felsősztű egyetemi továbbtanulásra tevődött át a leírt tervek hangsúlya.

2. ÁBRA

A munkára vonatkozó tervek a dolgozat hosszában, 2001

Mint az előzőekben láthattuk a családról a 2001-ben elkészített, 800 írásban a gyerekek 22 százalék a, alig pár mondatot, a dolgozat 10 százalékánál kevesebbet írt a családról. Ugyanakkor minden harmadik gyerek írásának legalább 31–50 százalékban részletesen írt elképzelt, elérendő munkájáról-karrierjéről. Az írások felében, mintegy 400 a jövőre vonatkozó írásban, a foglalmazás legalább egy harmada a tervezett munkáról, az elérendő munkahelyről, a karierről tartalmaz részletekig megfogalmazott, színes sok mindenre kitérő elképzelt. A jövőjükre vonatkozó terveikben az írások 65 százaléka tartalmazta, hogy milyen iskolai végzettséget képzelnek el maguknak. Ebben a mintegy 550 foglalmazásban, a gyerekek *majdnem kétharmada*: 73 százaléká akár lány akár fiú, egyetemi végzettséget tervezett. Ez olyan magas arány, amiben fellelhetők ugyan különbségek, de még az egyetemi végzettséget legalacsonyabb arányban tervező falusi lányoknak is több mint ötven, a falusi fiuknak közel 60 százalék százaléká, egyetemi vagy főiskolai végzettséget szeretne elérni. A többiek: a városi fiúk, a városi lányok, közel 80 százalék egyetemre készül.

Ha az értelmiségi pályát választók közötti társadalmi eltérésekre keresünk választ az a mostani vizsgálatban is kimutatható, hogy az igen magas átlagosan 70 százalék feletti értelmiségi terveknél még magasabb 87 százalékos ez az elképzelt, ha a gyerek szülei értelmiségiek. Az adatok szerint, az iparral rendelkező apák gyerekei, szintén 80 százalékban értelmiségi pályát szeretnének elérni. A munkás gyerekek ugyan az átlag alatt tervezik a diploma megszerzését, „mindössze” minden második szeretne egyetemet végezni, de akik nem ezt tervezik a munkás gyerekek közül, azoknak a másik fele vállalkozói terveket, sző. A fenti adatokkal azt számokban kifejezhető változást akartam érzékeltetni, hogy a mai gyerek gondolkodásában, amikor „hirtelen” egy írás keretében foglalmaznak elképzelt jövőjükéről, akkor a *tervek horizontján sok-*

kal nagyobb teret tölt ki a tovább tanulás, a munka, a karrier, mint a család. Nézzük azonban meg most közelebbről, hogy amikor a családról írnak, milyen családot, milyen családi kapcsolatokat, életvitelt, életmódot képzelnek el a maguk számára.

A családról írtak jellemző vonásai

Amivel 20 évvel ezelőtt nem találkoztunk, nem találkozhattunk, hogy a tervekbe – mint ahogy az őket körülvevő életbe is –, ma az együttélés új formái jelentek meg. A 682 olyan dolgozattól, ahol tartós együttélést terveznek, 120-an azzal ébrednek, fekszenek le, hogy nem a feleségük-férjük, hanem a barátjuk-barátnőjük-élettársuk ébreszti fel őket, vagy este velük fekszenek le. Ez a 120 gyerek, akik az élettársi kapcsolatokat tartják természetesnek talán nem is olyan sok, mindössze 15 százalék, de azt mindenesetre ezek az írások érzékeltetik, hogy ez az együttélési forma ma már számukra természetes. A fiúk és lányok között ebben a tekintetben nincs különbség.

1997-ben jelent meg Pongácz Tiborné és S. Molnár Edit tanulmánya a gyermekvállalási magatartás³ alakulásával kapcsolatban. Azt is vizsgálták a szerzők, hogy az akkori kutatásukban hogyan gondolkodtak a megkérdezettek az élettársi kapcsolatokról. „Mint látható – írják – az élettársi kapcsolat és a házasság csupán azoknak a számára egyenértékű alternatíva, akik maguk az élettársi kapcsolatot választották.” A 2001-ben elvégzett saját kutatásom természetesen nem vitathatja a fenti megállapításokat, hiszen 1997-ben, amikor a szerzők adataikat feldolgozták, a mi mintánkba kerültek még csak tíz, illetve 13–14 évesek voltak. Az elmúlt négy év környezeti tapasztalatai azonban, miközben ezek a gyerekek a kamaszkor elejére, végére értek, megerősíthette az élettársi kapcsolat meglévő természetességét a fiatalok között. A tartós kapcsolat tervezésénél a mi mintánkba kerülők közül is, szintén jóval többen képzelik el házasságban, mint élettársi kapcsolatban a jövő életüket. A családi formákkal kapcsolatos lényeges változásának azonban mégis azt tartom, hogy a húsz évvel ezelőtti kutatásban még fel sem merült, ma viszont, ez a családi forma, beépült a ma felnövekvő fiatalok gondolkodásába.

A másik jelentős változás nem csak a húsz évvel ezelőtti vizsgálatomhoz képest, hanem a csak néhány évvel ezelőtti már idézett Pongrácz – S. Molnár nemzetközi összehasonlító kutatáshoz képest is. a gyerekek tervezésével, és a gyerekek, mint legfőbb értéknek a megfogalmazásával kapcsolatos. A gyerekszám csökkenése Magyarországon, a fejlett nyugati országokhoz hasonlóan olyan aggasztó méretekben csökkent, ami számos ezzel összefüggő problémát vet fel. Az utóbbi évek demográfiai kutatásainak egy része azonban a mellett érvel – így a már idézett szerzőpáros is –, hogy a gyerekszám csökkenése ellenére: „Magyarország kitér a többi ország, elsősorban a többi kelet-európai ország között abban, hogy e kutatások szerint Magyarországon minden fontos érték közül a válaszadók a gyerekeket, a gyerek felnevelését tartják a legfontosabbnak.”⁴

3 Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit: A gyermekvállalási magatartás alakulása. Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében, és azok megítélése a közgondolkodásban KSH-NKI Kutatási jelentés 57 sz. Interneten megjelent anyag 3. old.

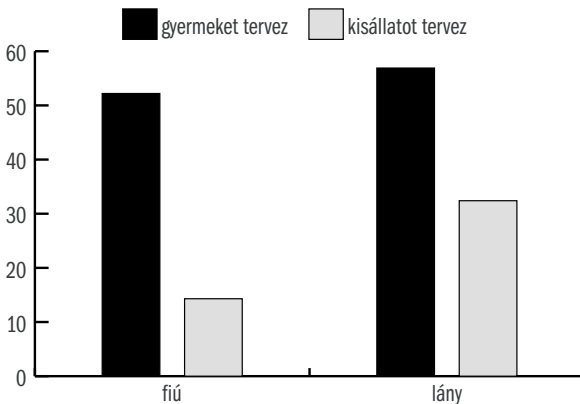
4 Pongrácz – S. Molnár id. mű.

A most kapott adataim e tekintetben is jelentősen eltérnek a korábbi vizsgálati adataimtól és bár fiataloknál, még nem családban élők között folytattam a vizsgálatot, nem látszanak alátámasztani Pongrácz – S. Molnár fent ismertetett eredményeit. Sokkal inkább tűnik úgy, hogy adataim inkább egyeznek meg azokkal a tendenciákkal, amelyeket ők más országokban találtak, ahol a privát szféra, a család, és a gyerek nem szerepel kitüntetett értékként a munkával-hivatással szemben. Kutatásom adatai kamaszok terveiről szólna, ám a mentalitás az értékválasztás éppen a kamaszkorra alakul, erre az időre épül be a felnőtt társadalomból jött minta, vagy éppen a felnőtt társadalommal való szemben állás válthat ki eltérő modelleket.

Az „Egy napom tíz év múlva” című dolgozatokban, a számszerűsíthető arányok nem mutatták az általunk vizsgált kamaszok gondolkodásában a család prioritását. Még feltűnőbbek azok az adatok amelyek arról szólnak hogy a mai tizenégy-tizenhét-tizennyolc évesek terveiben milyen szerepet töltenek be a gyerekek. Az elolvasott írásokból a gyerekek közel fele: 45,6 százaléka *egyáltalán nem ír arról hogy gyereke lesz*. Ezekben az írásokban valahogy „elfelejtkeztek” arról írni hogy 24–28 éves korukban megjelennek életükben a gyerekek, és ez majd mit jelent számukra?

3. ÁBRA

Tervez-e gyereket, kisállatot (a dolgozatok százalékában, 2001)

Az írások valamivel több, mint a felében megjelennek a gyerekek, de ezekben a tervekben is még nem a 24–28 éves korukra, hanem jóval későbbre tervezik a gyereket, akkora amikor befejezték az egyetemet, egy vagy két diplomával, amikor biztos állásuk, jó egzisztenciájuk lesz. A lányok valamivel többen, a fiúk valamivel kevesebben, de nem lényeges eltéréssel írnak a megszületendő gyerekekről. És míg a munkás apák gyerekeinél „csak” minden ötödiknél jelentkezik a gyerekek tervezésének „hiánya”, addig a szabadfoglalkozású értelmiségi apák fiai-lányainak írásaiban egyáltalán nem bukkannak fel a megszületendő csecsemők. Ha a dolgozatok más aspektusait is figyelembe vesszük, tehát azt, hogy milyen magasak a továbbtanulásra irányuló tervek, akkor azt látjuk, hogy olyan sokan vannak, akik a megjelölt időben még gyer-

temre szeretnének járni, hogy ez a kiemelkedően fontosnak tartott cél is hozzájárul, hogy csökkennek „kiürülnek” az addigra megvalósítandó célok közül a gyerekvásra irányuló tervek.

A több száz dolgozatot végigolvasva, nem csak a számok tükrében, de sokkal inkább a leírt szövegek elemzésével, úgy látszik, hogy nem csak a gyerekek tervezésével kapcsolatban tapasztalható valamiféle „nem várt” változás, a családról alkotott megváltozott „ideális kép”.⁵

Megszámoltuk, hogy a férjen-gyereken, feleségen kívül milyen szeretett élőlényt, „családtagot” terveznek még jövőendő elképzelt életükbe. A teljes mintát, a 800 írást figyelembe véve minden tizedik gyerek terveiben családtagként jelennek meg a macskák, kutyák, madarak, lovak, egyéb állatok. Ha azokat a dolgozatokat veszem figyelembe, ahol gyereket terveznek, itt minden ötödik odaképzeli családtagként a gyerek mellé a szeretett és családtagnak tartott állatokat is.

„Remélem tíz év múlva olyan állásom lesz, amit mindig is el akartam élni. Szeretném, hogyha egy szép irodám lenne, és jó nevű pszichiáter lehetnék. De ehhez sok munka és kitartás kell. A napjaim nem rohanással és idegességgel telnének, mint ma a legtöbb szülőnek, hanem nyugodtan ráérnék bemenni a munkahelyemre, hogy frissen kipihentem hozzákezdjek a munkámhoz. Ha a betegekkel végeztem, hazasétálok. Otthon vár egy szép egészséges gyerek, és van egy gyönyörű macskánk, olyan, mint egy kis tigris. Remélem szerető férjem lesz. Hétvégeken el fogunk menni az egész családdal, kirándulni, sétálni, persze a család legjobb barátait sem hagyjuk otthon, az ember legjobb társait, a kutyáinkat.” (Debrecen. 17 éves lány, gimnazista. Édesapja: garázsmester és asztalos, édesanyja: banki fiókvezető. A szülők életkora: 45 évesek.)

„Tíz év múlva az egyetemen már valószínűleg túl leszek. És ha minden összejön dolgozni, fogok divattervezőként. Reggel kb. 7-kor felkelek, és a motorommal vagy a kocsimmal megyek a munkahelyemre, ahol kedves, megértő barátok, munkatársak vesznek körül. Mielőtt elindulok elbúcsúzom az élettársamtól, aki később indul dolgozni, mint én. Ő készíti oda a macskánknak a tejet. Egy sikeres nap után hazamegyek, boldogan főzök, Amikor az élettársammal megvacsoráztunk, egy kicsit eljártunk a cicával, azután elmegyünk futni, a közeli parkba a kutyánkkal.” (2001 Miskolc. 17 éves lány. Édesapja: autószállító kisiparos, édesanyja: buszvezető. A szülők életkora: 45–51 év.)

Az elképzelt élettárs házastárs „rajza” az írásokban

A régi kutatásban nagyon színesen, sokan és sokféleképpen fogalmaztak arról, hogy is képzelik el a házasságuk tartalmát. Kinek, milyennek szeretnék látni a jövőendőbeli férjet-feleséget. Az akkori feldolgozásban megpróbáltam csoportosítani azokat a motívumokat, amelyeket leírtak, mint olyan magatartásmintákat, külső és belső tu-

⁵ Mielőtt a tartalomelemzés matematikai feldolgozásához szükséges kódtervet kidolgoztam volna, az írásokban családtagként, a férj-feleség-gyerekek mellett olyan sokszor jelentek meg a családban élő állatok, hogy ennek megismerésére külön kódot kellett alkotni.

lajdonságokat, amelyekről úgy vélték, hogy a „boldog” harmonikus házasságuk, családi életük feltétele. Az akkori írásokban jelentős szerepet kapott az egymás iránti szolidaritás, a közös érdeklődés, a barátság, a gyerek, mint összekötő kapocs. És „természetesen” az írásokból megismerhettük a gyönyörű: szőke, barna, magas karcsú, házias, gyerekeit jól nevelő jövendő asszonyokat, a magas, vállas, izmos, erős, szorgalmas, káros szenvedélyektől mentes, csak a családjukra figyelő férfiakat. A 20 év előtti írásokban, átlagban a dolgozatok felében megjelenítették mindezt. A lányoknál ez az arány 63 százalék, a fiúknál 44 százalék volt.

Ha a mostani adatokat vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy szinte semmit nem tudunk meg az írásokból, arról hogy külsőleg, és nagyon keveset arról is, hogy milyen belső tulajdonságokkal ruházzák fel jövendőbelijüket. A fiúk írásainak 12 százalékban rajzolták meg jövendő élettársuk külső megjelenését. A 430 lány dolgozatában tizenkettőnek „sikerült” maga elé képzelni és ábrázolni jövendőbeli kedvesét. Természetesen nem hiszem, hogy ne álmodnának a valóságban szőke, barna hajú és szemű, magas és vállas, magas és remek alakú lányokról, fiúkról. Ezeknek a kamaszoknak úgy tűnik racionálisabbnak kell lenniük a külvilág felé. Nem illik nyilvánosan álmodozniuk.

2. TÁBLÁZAT

A lányok a fiúkra, a fiúk a lányokra megjelölt külső és belső tulajdonságok a fiúk-lányok írásaiban (2001, %)

Külső jegy	Lányok a fiúkra:	4,3	Fiúk a lányokra:	12,0
Belső jegy	Lányok a fiúkra:	32,5	Fiúk a lányokra:	20,2

A jövendőbeli férj-feleség személyiségről, az elvárt belső tulajdonságokról többet írtak, mint a külső megjelenésről. Ez a több azonban lényegesen kevesebb, mint a 20 évvel ezelőtti írásokban. Míg a régi felvételen a lányok 66 százaléka a remélt-óhajtott élettársat maga elé képzelve részletesen írt, ma azoknak a lányoknak, akik házasságot-élettársi, kapcsolatot terveznek, a régi vizsgálathoz képest a felénél, minden harmadik lánynál találtunk ilyen elképzeléseket. A fiúknál régebben minden második, most minden ötödik fogalmazza, meg hogy milyennek kellene lennie jövendőbeli élettársának-feleségének.

3. TÁBLÁZAT

A megjelölt belső tulajdonságok-szerepek, a fiúk a feleségükre, a lányok a férjükre (az összes megjelölt tulajdonság-szerep %-ban)

	Okos	Gyengéd, megértő, szerető	Jól neveli a gyerekeket	Hasonló az érdek- lődése	Házias	Siker, pénz	Jó a szex-ben	Csak a családnak él
Fiúk	6,7	33,7	9,2	8,7	12,2	9,6	11,4	0,0
Lányok	4,2	29,2	0,0	6,5	0,0	22,4	3,5	28,0

Fiúk és lányok közel egyformán a gyengédséget tartották legfontosabbnak. Nem juttott eszükbe a lányoknak, hogy jó lenne, ha gyerekeik jövendő apja jól nevelné a

gyerekét, hogy közös legyen az érdeklődésük, de virulensen él az a férfiakra alkotott hagyományos kép mely szerint a férfi sikeres legyen, és sok pénzt keressen. A fiúkra vonatkozó összes elvárás közül minden ötödik erről szól. A fiúk a lányoknál is nagyobb arányban, eltérően a régi kutatástól, az összes belső tulajdonságra vonatkozó fogalmazás több mint harmadában jelzik, hogy a gyöngédség, megértés, szeretet milyen fontos lenne a számukra. E mellett kizárólag a fiúk (közülük minden tizedik) írtak, arról hogy szeretnék, ha a társuk jó szexuális partner lenne. Csak ezt követik a hagyományos női tulajdonságok, mely szerint a nő legyen házas és nevelje jól a gyerekeiket. Mindabból, amit jövőendő társukról leírtak, arra lehet következtetni, hogy az elképzelt jellemző vonások szerkezete is változott. Kevesebb a gyerekekre, a család belső életére, a közös érdeklődésre, a szolidaritásra való utalás. Több – elsősorban a lányoknál – a partner szakmai és anyagi sikereiről fantáziáló írás. Ha azt nézzük, hogy milyen társadalmi eltéréseket fedezhetünk fel a fiúk kívánságaiban, azt látjuk, hogy az anyai szereppel, a családi szerepekkel kapcsolatos várakozás úgy csökken az erre utaló megfogalmazásokban, ahogy a fiúk édesapjának iskolázottsága emelkedik.

Természetesen, amikor a jövőre elképzelt teljes napot, leírják akkor a munkamegosztásban, ott találjuk majd a férfiakat, sőt a régi kutatással összevetve nagyobb részt is szánnak a lányok jövőendő társuknak a családi munkákból, mint az előző kutatásban. Mindenek ellenére a mostani írásokból is egy többségében tradicionális munkamegosztás képe rajzolódik ki. Az összes írás 38 százalékát teszik ki azok a dolgozatok, ahol a gyerekek egy napjuk leírásában *egyáltalán* szólnak az *otthoni munkák elvégzéséről*. Ez újból megerősíti, hogy a családdal való konkrét tervek viszonylag kevés jelentőséget kaptak a gyerekek írásaiban. Az alig több mint minden harmadik a családi munkamegosztásról szóló elképzelésben a többségében közösen, tehát „demokratikusan” elvégzendő munkákat a tervek e tervek valamivel több, mint minden harmadikjában fogalmazták meg, míg a többségében a háztartási munkákat a nők tevékenységként, tehát tradicionálisan, a tervek 61,1 százalékban találtam.

4. TÁBLÁZAT

A családi munkamegosztás tervezése a dolgozatok 38%-ában (ahol ilyen terv volt, %)

	Főzés	Bevásárlás	Takarítás	Óvodába, iskolába kísérés	Gyerekek fizikai ellátása	Nevelés, mese stb.
Csak a feleség	63,3	65,1	53,2	50,7	66,1	33,3
Csak a férj	6,9	13,9	9,5	22,7	0,0	19,5
Közösen	12,2	18,5	19,9	21,8	26,7	44,6
Külső segítséggel	16,8	2,5	7,4	4,7	3,6	3,0

Ami a munkamegosztás elképzelését jelenti, a húsz évvel ezelőtti vizsgálathoz képest a legjelentősebb változás, hogy sokkal több otthoni munkát terveznek úgy, hogy azt majd közösen végzi el a férj, illetve a feleség. Ezen túl mindazon lányok és fiúk elképzeléseiben, akik erről írtak, komoly szerepet kap, hogy apaként a fiúk jelentős szerepet vállalnak majd a gyerekekkel való a szellemi foglalkozásokban, mesélésben, a nevelésben. Az is szembetűnő változás hogy a régi vizsgálattal szemben, egy más

életmóddal, magasabb életszínvonallal számolva megjelent, amit régebben egyáltalán nem tervezetek, a fizetett külső munkaerő, vagy szolgáltatás igénybevételének bekapcsolása a háztartási munkák elvégzésébe.

A saját magukról elképzelt pályatervek

2001-ben 606 dolgozatban neveztek meg a gyerekek azt a pályát, foglalkozást, amit el szeretnének élni. Ebből 411 esetben (tehát 72%-ban) valamilyen értelmiségi foglalkozást neveztek meg, amihez legalább egy, de sokan két diploma megszerzését is tervezték. A régi kutatással szemben ez az arány olyan magas, hogy nagyon nehéz olyan összevetéseket elkészíteni, hogy melyek azok a társadalmi csoportok, amelyek a leginkább át akarják-tudják adni saját státusukat a gyerekeiknek, kik szeretnének feljebb kerülni, és meddig képzelik el a felemelkedést a társadalmi hierarchiába. Ezzel együtt az mégis kimutatható, hogy a nagyon magas átlaghoz képest az értelmiségi gyerekek még többen, a 72 százalékkal szemben 87 százalékban tervezik, hogy követik szüleik társadalmi helyét, az értelmiségi pályákat. Az iparral rendelkező apák gyerekei szintén 80 százalékban valamelyik egyetem elvégzését tervezik. A munkás gyerekek az átlag alatt: „mindössze” minden második munkás gyerek céloz meg egyetemi végzettséget. Az összes többi társadalmi rétegben, ha nem értelmiségi szakmát, akkor minden negyedik ötödik valamilyen vállalkozói foglalkozást képzel el magának. A mai vállalkozók gyerekei viszont pontosan tudják, hogy sikeres vállalkozást csak magas képzettséggel tudnak majd folytatni, így közülük is valamivel az átlag felett terveznek diplomát adó egyetemi végzettséget. Az igaz eltérés a városi és falusi gyerekek pályatervei között látszik. A *falun élőknek alig több mint a fele* céloz meg ilyen terveket. Tegyük hozzá, hogy ez is jóval magasabb arány, mint a régi kutatásban található volt. A falusi gyerekek közül mindenek előtt a lányok közül, minden hatodik „vállalkozni” szeretne. Valamilyen üzletet, fodrászatot, idegenforgalmi irodát, valamiféle szolgáltatásra elképzelt vállalkozás tulajdonosaként tervezi a jövőjét. A falusi fiúk harmada valamilyen alkalmazásban, munkásként, művezetőként, eladóként, minden tizedik közülük iparos-vállalkozóként képzei el a jövőjét.

5. TÁBLÁZAT

A diplomát tervezők aránya a mostani és a 20 évvel ezelőtti kutatásban (%)

2001: diplomát tervez ma, az összes olyan írásból, ahol a tervezett végzettségről írnak:	72
A 20 évvel ezelőtti kutatásban csak az értelmiségi családokban érte el, a diploma tervezését:	82

A fenti adatokból úgy gondolom egyértelműen kiderült, hogy a mostani gyerekek jelentős többsége tudatában van annak az egyre erősödő szükségletnek és elvárásnak, hogy a társadalomban való elhelyezkedés személyes sikeréhez feltétel, a magas fokú képzettség Nemcsak a tömegkommunikáció, az iskola, a család, hanem a rendszerváltás után felnövekvő gyerekek mindennapi tapasztalata is, ahhoz hogy „valahova” eljuthassanak, valamilyen divatos, vagy elismert, érdekes munkát végezhesenek, és jól fizető szakmát szerezzenek, ehhez legalább egy, vagy esetleg két diplomát kell szerezniük. Mindez jelzi a rendszerváltás utáni társadalmi változásokat, nem csak a

felfelé jutás lehetőségét, de a leszakadás félelmét is átélhetik. Ha az adatok mutattak is, mint láttuk társadalmi különbségeket a megálmodott végzettséget illetően, ez a különbség a lányok és fiúk között egyáltalán nem tapasztalható. Meg is állhatnánk itt, és azt mondhatnánk, hogy akkor legalább az elérni kívánt iskolázási tervekben, illetve abban hogy a társadalom milyen szintjére szeretnének eljutni, semmiféle megkülönböztetés, a lányokkal szembeni diszkrimináció nem tapasztalható. A tervekben, és a tervek mindig valamiféle reális valóságba gyökereznek, ezek szerint beköszönytött volna a fiú és lányok számára elérhető társadalmi egyenlőség, ami nyilvánvalóan radikálisan változtatná a családot, a családi szerepeket. Ha azonban közelebb megyünk a vágyak, az elképzelt jövő tartalmához, ahhoz hogy milyen értelmiségi foglalkozásokban képzelik el saját magukat, a valóban jelentős változások mellett visszajutunk tradicionális nemek közötti eltérésekhez is.

6. TÁBLÁZAT

A választott értelmiségi pályákon belül milyen arányban tervezték az adott pályát fiúk és lányok (a tervezett értelmiségi szakmák, %)

	Orvos	Mérmök	Tanár	Természet- tudományos	Ügyvéd	Értelmiségi, vállalkozó	Művész	Agrár	Közgazdász, pénzügyes
Fiú	32,8	75,0	20,0	77,0	40,4	46,4	45,7	1,0	42,2
Lány	67,2	25,0	80,0	23,0	59,6	53,6	54,3	1,0	57,8

Az eddigiekben már idéztem néhány írást abból a szempontból, ahogy a családi életüket, jövőbeni társukat eltervezik, ahogyan gyerekeikkel, állataikkal megfogalmazták, hogyan szeretnének élni majd. Az alább idézett dolgozatokat azért mutatom be, hogy a számoknál plauzibilisebben, a megfogalmazások életeli erejével ábrázoljam a számokban igazán nem érzékelhető elképzelések erejét.

„Egy utazási irodánál leszek lovas túravezető. Éppen egy nyolcfős lovas túra indul a Bakonyba. A csoportomban külföldiek lesznek. Én angolul vagy németül tudok beszélni velük. Délutánra már programom van Budapesten. Olasz nyelvtanfolyamra járok, mert Olaszországban szeretnék dolgozni egy utazási irodánál. Már nem a szüleimmel lakom, hanem a barátommal. (Esetleg leendő férjemmel.) A barátommal este hazamegyünk a saját gyönyörűen berendezett kertes lakásunkba. A barátom is valami hasonlóan érdekes, változatos, külföldön is elvégezhető munkát fog csinálni. Remélem sok pénzt, keresünk majd mind a ketten.” (17 éves lány. Isaszeg. Édesapja: tanár, édesanyja: tanár. Szülők életkora: 42–44 év.)

„A budapesti Közgazdasági Egyetemen végeztem a tanulmányaimat. Egy amerikai vállalat magyar képviselőjének ügyvezető igazgatója vagyok. Lehet, hogy egy ideig Amerikában dolgozom majd, ez szükséges a további előmenetelhez. Az estéimet a feleségemmel, a barátaimmal, és két nagyon jól felkészített vizsla kutyámmal töltöm majd. (17 éves fiú Budapest, édesapja foglalkozása nem derül ki, édesanyja vállalkozó. Életkora 45 év.)

„Huszonöt éves leszek akkor. Egy gyönyörű családi házban élünk a barátommal. Gyereket még nem szeretnék vállalni. Két kutyánk, jól fizető állásunk lesz. Így teljes

az élet. Reggelizünk a barátommal, és együtt indulunk a munkába. Én az ügyvédi irodába, ő laborba ott dolgozik vegyészmérnökként. A munkahelyemet azért szeretem, mert nem sablonos. Együtt megebédelünk, és utána kimegyünk a közeli parkba a kutyáinkkal játszani. A sport sem marad ki az életünkből. Már csak egy gyerek hiányzik, de majd néhány év múlva csak. Még mindig rengeteg álmom vár megvalósításra, de most a munkámra és a továbbtanulásra összpontosítok. Ugyanis járok továbbképzésre, és a negyedik nyelvet tanulom. Szeretnék a barátommal, egy ideig külföldön élni, ami az ő, és az én szakmámhoz is kell. Szeret a barátom, érdekes a munkám, a szüleim mindenben támogatnak, és nagyon boldog vagyok.” (17 éves lány Miskolc. Édesapja: villanszerelő, édesanyja: recepciós. A szülők életkora: 41–43 év.)

„Remélhetőleg lesz idegenforgalmi képesítemem, és elvégeztem egy idegenforgalmi főiskolát. Megnyitottam az idegenforgalmi irodámat: »Paradies« néven, mégpedig Németországban. Az irodám jól megy, éppen ma reggel indul el három turistabuszom a világ többi országába; a saját érdekeltsgű szállodáimba, és apartmanjaimba Ezekbe én sok érdekes programot biztosítok majd a vendégeimnek. Az irodai munkák döntő részét nem én végzem majd hanem az alkalmazottjaim, és az élettársam, aki egyben a tulajdonostársam is lesz. Én, mint idegenvezető kísérem a turistákat, és megfigyelem, mi tetszik nekik, mik az igényeik, hogy így teljes körűen ki tudjam elégtetni a kívánságaikat. Gyerekeim nem lesznek, de boldogan fogok élni az élettársammal, aki egyben üzleti partnerem is.” (17 éves lány. Bük. Édesapja: agrármérnök, édesanyja: mérlegképes könyvelő. Életkoruk: 51–53 év.)

A több mint húsz évvel ezelőtti írásokban szinte alig volt olyan, ahol a gyerekek ne írtak volna arról is, hogy jövőbeli társuk mit fog majd dolgozni, mi lesz a foglalkozása. A mostani kutatásban 24 fiú, és 100 lány tervezte jövőbelije foglalkozását. A társuk jövőjét is tervező közel 100 lány többsége, több mint háromnegyed része, vagy mérnöki szakmában, vagy valamilyen természettudományos pályán, esetleg vállalkozóként látatják őket.

Pierre Bourdieu: *Masculine Domination*⁶ című legutolsó sokat vitatott könyvében a férfi dominancia legújabb kori sajátosságaival kapcsolatban azt az álláspontot fejt ki, mely szerint jelentős változások történtek a társadalmi nemi szerepekben, de ugyanakkor a megkülönböztetések folyamatossága állandó maradt. A változás legfontosabb tényezőjeként említi, a nők egyre növekvő részvételét a felsőoktatásban, ennek folyamataként növekvő részvételüket a munkaerőpiacon és a közéletben. A nők növekvő részvétele az oktatásban, a nők gazdasági függetlensége, hat a családi szerkezetre, a reprodukció csökkenésére, a házasságkötés idejének kitolódására, a válások növekedésére is. Ugyanakkor a szerző, arra a következtetésre jut, hogy bár a lányok ugyan ott vannak, a tradicionális foglalkozásokhoz képzést nyújtó felsőoktatás területein, felveszik a lányokat a tanári szakokra, részt vehetnek a szociális munkás képzésben, jelen lehetnek a szimbolikus javak képzési területein, a médiákban, az újságírás, a szolgáltatásokra felkészítő főiskolákon, de nincsenek ott a leginkább presz-

6 Pierre Bourdieu: i.m.

tízzsel rendelkező független területeken. A változások láthatóan a tényleges lehetőségek elrejtésében, a relatív pozíciók megszerzésében találhatók. Tehát a változások ellenére, írja Bourdieu, nem változik a hagyományos megosztás. Minden diszciplína megosztottságába azonos a lényeg. A legelőkelőbb, a legösszetettebb, a legelméletibb tanulmányokat a fiúk folytathatják, míg a nők számára a sokkal inkább analitikus, praktikus, és legkisebb presztízzsel bíró tanulmányi lehetőségek vannak fenntartva. Tehát a hátrány, a különbözőség szerkezete megmarad, hiszen az oktatási rendszer reprodukálja a nem szerinti különbségeket, fenntartja a tradicionális modellt. Továbbra is a férfiak uralják a nyilvános teret, a hatalom, elsősorban a gazdasági hatalom terét, miközben a nők maradnak a társadalom privát területein, a háztartás és a reprodukció területein. A lányok a szüleiken, a tanáraikon, a kortárs csoportokon keresztül, internalizálják, az uralkodó víziókat, hogy megtalálják társadalmi helyüket, amelyiket normálisnak és természetesnek fogadnak el. A habitus állandósága, amelyik ebből következik, az egyike a legfontosabb faktoroknak, a nemek szerinti munkamegosztás relatív állandósága mellett, mert ezek a princípiumok a maguk lényege szerint „testről-testre” hagyományozódnak, és megnehezítik a diskurzust, a változást, a korrekciót.

Hadas Miklós: Pierre Bourdieu: Férfiuralom c. cikkében⁷ vitatkozik a szerzővel. Hadas szerint Bourdieu legfontosabbnak azt tartja, hogy a különbség struktúrája a nemek között a változások ellenére állandó maradt. Hadas Miklós szerint, amikor a szerző a „habitusok állandóságáról”, a látható változások által elfedett „láthatatlan struktúrák változatlanágáról” azaz a struktúra erejéről értekezik, akkor alárendelve a változást az azonosságoknak-lényegében nem tesz mást, mint hogy korábban kidolgozott fogalomkészletét [az osztályokkal kapcsolatos habitus felfogását, megjegyzés: H. Sas] szemléletmódját újabb területre terjeszti ki. Hadas, aki a férfikutatások legjobb magyar ismerője, rögtön hozzáteszi, amire a későbbiekben visszatérek, hogy a nyolcvanas évek közepétől fogva mind jelentősebb akadémiai érdeklődés nyilvánul meg a férfiak, s a velük kapcsolatos társadalmi jelenségek kutatása iránt, ami a Bourdieu-i gondolkodást még nem érinti meg. A modern szociológia – idézi Hadas Brod-ot – a férfítapasztalat társadalmi meghatározóival és összetevőivel a közelmúltig szinte egyáltalán nem foglalkozott. A férfikutatások a maszkulinitást, illetve annak társadalmi konstrukcióját nem univerzális érvényű adottságként, hanem társadalmi nemi szerepek által történetileg és kulturálisan meghatározott, reflexióra méltó, különös emberi tapasztalként fogják föl.”

Hadas Miklós fenti gondolataiból látszik, hogy neki is, a jelentős férfikutatásoknak is kérdései, fenntartásai vannak Bourdieu legutolsó művében meghatározó téziseivel, a folyamatosságnak, a változatlanágnak a női habituson keresztül érvényesülő változatlanágával kapcsolatban. Magam teljes mértékben egyetértek a változatlanág téziseinek megkérdőjelezésével. Habár tanulmányom a családról, és nem közvetlenül a nemi szerepek változásáról szól, a nemi szerepek olyan mértékben határozzák meg a család működését, a családon belüli hatalmi viszonyokat, kommunikációt és

⁷ Hadas Miklós: Férfiuralom Replika könyvek 1997.

konfliktusokat, hogy nem kerülhetem meg az e probléma körül kibontakozó vitát. A fent közölt vizsgálati adataim, a fiúk és lányok szakmát választó továbbtanulási, diplomát szerző terveiről, teljesen, szinte adatról adatra megegyeznek a Bourdieu által ismertetett franciaországi valósággal.

Nézetem szerint azonban a lányok rohamosan változó iskolázottsági lehetőségei a felsőfokú oktatásban nem csak változást, hanem társadalmi fordulatot is jelentenek, mind a privát szféra, mind a család, mind a közszféra terein. Társadalmi fordulat ez akkor is, ha ezek a magyarországi adatok a továbbtanulási tervekről ugyanazt a tendenciát igazolják, amelyről a szerző ír. A szakok választása, illetve a különböző szakokra való bejutás, tradicionálisan nemek szerint megosztott ennek a kutatásnak az adatai szerint is. Az e szakokon kapható képzettség, a nemek szerint társadalmilag különböző területekre készít fel, kiterjesztve a valamikor csak a családon belül végezhető női munkákat a gazdaságra, ahol „éppen úgy” az oktatás-nevelés, a reprodukció, a gondoskodás, a szolgáltatás, a szépség ipar, maradnak a nőké, és a hatalmat jelentő technika, a tudomány a férfiaké.

Miért mondom mégis, hogy ez a változás nem csak jelentős, hanem olyan lényeges is, amely folyamatában aktívan beleszól a nemek társadalmi viselkedésébe, tulajdonságaiba, szerepeibe. Azért, mert maga a felsőszintű tanulás, a végzettség, azután a pálya olyan készségeket, képességeket fejleszt, amivel eddig a nők nem, vagy csak kismértékben rendelkeztek. Ezek olyan készségek és képességek amelyek csökkentik a nők tradicionális hátrányait a társadalomban. A feminista kutatások sora elemzi, hogy milyen jellemző különbségek vannak a nők és férfiak beszédmódja, kommunikációja között. Ezekből a kutatásokból kiderül, hogy a nők sokkal kevésbé képesek a beszélgetést megszakítani, közbeszólni, mint a férfiak. Sokkal inkább hallgatják, figyelik a másikat mintsem, hogy közbeszólnának. Ha beszélnek, sokkal inkább a maguk kis problémáiról, mint a férfiak, akik a munkáról, a munkában, vagy a sportban szerzett sikereikről számolnak be. Eltérnek abban is, hogy hogyan ítélnék meg egy „jó” beszélgetést, hogy mennyire tartják fontosnak, hogy egy hozzátértő beszélő befejezze a gondolatot. A nők többet kérdeznek, mint a férfiak, a férfiak soha nem úgy interpretálnak egy kérdést, mint ami az információ kérdéseként fogalmazódik meg, sőt legalább részleteiben ők akarják megadni a választ. Az is jellemző hogy a nők arra is erőfeszítést tesznek, hogy megfigyeljék, mint mondott a beszélgető partnerük megelőzően, és abba a „kívánt” irányba folytassák a diskurzust.⁸

Csak néhány jellemző példát próbáltam bemutatni abból a hatalmas irodalomból, amely éppen a nemek közötti nyelvi kommunikáció különbségeit jellemzi. Azt gondolom, hogy maga a magasabb szintű tanulás, az egyetemeken kialakuló versenyhelyzet, a női szakterületeket jelentő tudományok követelte pontos fogalmazás, a vita, tehát a beleszólás szükségessége már a tanulmányok folyamán változtatja a nők

8 Coates, Jennifer: *Language and Gender* 1998 „A Reader” Oxford. Teattie, Geoffrey 1981, *Interruption in Conversational Interaction and its Relation to the Sex and Status of the Interactants*. *Linguistics* 19. 15–35. Dubois, Betty/Crouch, Isabelle 1975, *The Question of Tag Questions in Women,s Speech: They Really Don,t Use More of Them*. *Language in society*. Internet 289-294. Bernstein, Basil: 1972, *Studien zur sprachlichen Socialization*. Düsseldorf.

helyzetét, és csökkenti hátrányos helyzetüket a kommunikációba. És ez, egyébként az emberi és társadalmi viszonyok meghatározó jelensége és ereje, az érdekek védelmének, a saját álláspont kifejtésének szükséglete és érvényesítése a családon belül is, a végzett munka során is. De ha a felsőfokú végzettséggel járó szakma hagyományosan nőies terület is, amit a mostani saját kutatásom lányoktól származó tervei mutatják: a szolgáltatások területén pl. az utazási irodák, kozmetikai cégek, orvosi pályák terveit jelentik, itt is ezeken a területeken is kell tudniuk versenyezni, replikázni, a saját gondolataikat befejezni, tehát „megtanulni” a férfi beszédet, és ezen keresztül közelebb kerülni az ún. férfi hatalomhoz is

De ha tovább gondoljuk azokat a kritikákat amiket Bourdieu legújabb könyvével kapcsolatban felvetettek, és amely kritikák elsőrendű magyar ismerője, és a szerzővel személyes vitapartnere Hadas Miklós mond, akkor semmiképpen nem hagyhatjuk ki az elemzésből azt az új területet amelyet az utolsó évtizedek férfi kutatásai jelentettek, és hoztak a nemekkel, a nemi szerepekkel kapcsolatos gondolkodásba.

Ha egy pillanatra visszatérek a saját kutatásból nyert adataimra abban a tekintetben, hogy akik egyáltalán erről írtak, mit várnak el leginkább jövőbeli társuktól, akkor fontos megfigyelés lehet, hogy az értelmiségi fiúkon kívül, akik a jövőbeli feleségeiktől elsősorban sikert, hasonló érdeklődést, okosságot várnak, az összes többi fiúnál kiolvasható a vágy, hogy mindenek előtt gyöngédséget, megértést, kedvességet szeretne kapni jövőbeli társától. Elgondolkodtató ez a fiúknál kiolvasható vágy, hiszen tradicionálisan gyöngédséget, megértést, kedvességet inkább a nők hiányoltak a kapcsolatokból. Nem akarnék túl messzire vezető következtetéseket levonni, de azt talán igen, hogy ezek a most felnövő fiúk, már olyan családokból jöttek, ahol a saját nagyobb függetlenségük tudatában, a saját munkájukra támaszkodva, másfajta, a tradicionálistól eltérő feleségeket, anyákat láttak maguk körül. Határozottabb, akaratúakat jobban érvényesíteni tudó, döntésképesebb, esetleg agresszívebb, a család együtt maradásában, vagy szét válásában a döntés szerepét vállaló nők között nőttek fel. Megtapasztalhatták, amiről a férfikutatások szólnak, hogy a nemek között megváltozott lehetőségek változtatták a férfi személyiséget, és a hatalmi viszonyokat is. A férfiak természetesen nyertek, elsősorban érzelmileg nyertek azzal, hogy olyan hagyományosan női szerepekben is részt vesznek, mint a gyerekekkel való foglalkozás, törődés, ahogy ezt már jövő terveikben is megfogalmazták a mostani kamaszok. Ugyanakkor sok mindenben elbizonytalanodtak, sokféle megkérdőjelezhetetlen hatalom kérdőjeleződött meg.

Hadas Miklós, amikor az utóbbi évtizedekben kiterelődött férfikutatásokról számol be, azt írja, hogy ezekben az évtizedekben, a társadalomtudományos publikációk sokaságában olvashatunk a „megváltozott”, az „elnőiesedett”, a „sérülékeny”, az „impotens”, vagy mondjuk a „macsó”, és „meleg”, azaz másságukban, különösségükben, esetlegességükben láttatott férfiakra, egyértelműen jelezve, hogy a téma immár visszavonhatatlanul átszivárgott a népszerűből a tudományos diskurzusba.

A kezemen lévő kutatás alapján úgy tűnik, a függetlenebb, önállóbb, döntéshozatalt is követelő tevékenységek nyilván, ha lassan is, másféle szerepre kell, hogy felkészítse a következő generáció fiait-lányait. Mindezen túl, az adatok elemzése parancs-

ként fogalmazta meg számomra, hogy amikor a 800 dolgozatban található jövőképet boncolom, nem eléghíthet ki, és nem adhat választ arra, amit találtam sem egyedül a közvetlenül a családra, sem egyedül a nemi szerepek változásaira utaló adatok magyarázata, ha magáról a jövő család lehetséges alakulásáról szeretnék a jelen tervek alapján valamiféle elképzelést kivetíteni a jövőre vonatkozóan.

Jellemző változások a 14–17 évesek jövőre vonatkozó terveiben

Az eddigiekben nem csak azt láthattuk, hogy számszerűsítve mennyivel kisebb szerepet kaptak az írásokban a családról elképzelt tervek, mint a továbbtanulást, a karriert, a szakmát tervező írások. Ugyanakkor nem csak kevesebbet, hanem árnyalatlanabbul, kevésbé bensőségesen, kisebb intenzitással írtak a jövőendő család belső életéről. Nem tudjuk meg az írásokból mi lesz együttélésük meghatározó tartalma, nem tudjuk meg milyennek, képzelik jövőendő társukat. A gyerekek megjelentek ugyan az írásokban, de nem úgy mintha ők jelentenék, ma számukra, a jövőendő legfőbb célját és értékét. Érdekes mutatója, annak hogy a család szerepe jelentősen változott a mostani kamaszok világképébe, hogy a gyerekek írásaiban szinte egyáltalán nem szerepel a tágabb kibocsátó család, a szülők. Az értelmiségi családok gyerekei, a városi fiúk pl. mindössze 5 százaléka tervez valamiféle együttléteket a szüleikkel.

Már ezek az adatok is felhívják a figyelmet, hogyha a jövő tervek mozgató rugóit, tartalmát keressük, akkor ugyan én semmiképpen sem beszelnék a család válságáról, csak azt tételezem, hogy az eddigieknél is sokszínűbb, másfajta családi életet élnek majd a következő generáció tagjai. Ezek az írások pillanatfelvételek, és arról szólnak, hogy mi az ami most ezeket az életkezdés előtti kamaszokat izgatja-mozgatja. A családnál sokkal jelentősebb szerepet kaptak ezekben az írásokban azok a tervek amelyek a munkával, a továbbtanulással kapcsolatban foglalkoztatja őket.

Azt hiszem viszont, hogy ezek a motivációk, nem csak életkor függőek, nem csak a kamasz gyerekekre jellemzőek. Az izgatja, foglalkoztatja, mindenek előtt őket, hogy hogyan fognak élni, hová, meddig jutnak el, milyen életformát képzelnek el maguknak. Egy érdekes, nem monoton, változatos, sikeres élet útját keresik. Az tűnik ki az írásokból, hogy ezek a gyerekek egy szélesebb horizontú környezetben, világban, lehetőségek között tervezik a jövőjüket, legyenek ők fiúk, vagy lányok. Lehet hogy ezek a tervek nem reálisak, sokakat csalódás ér majd. De a megváltozott életlehetőségek képe, egy nyitottabb világ vágyainak horizontja rajzolódik ki az írásokból.

A jövő terve a külföldön töltött évekről

Beszélő számok, hogy minden tizedik gyerek egy időre vagy véglegesen valahol külföldön képzelet el a jövőjét. Ha a szülők értelmiségiek, vállalkozók, tisztviselők, akkor ez a terv minden ötödik fiú-lány írásában szerepel. Már az eddig idézett írásokból is kitűnhetett, sok lány terveiből is látszott, hogy az ő általuk vezetett utazási irodák, cégek külföldön működnek majd, de ha nem, akkor is olyan munka lesz ami a világ különböző országaihoz köti őket. A fiúk írásaiban mint a szakmához szükséges tudás megszerzése, jellemző a külföldi anyavállalatnál eltöltött munkavégzés. „Kezdő mű-

szaki menedzser leszek egy multinacionális cégnél, talán a Yamahánál. Természetesen az egyetemet már elvégeztem. A Yamaha magyarországi képviselőjénél képzelem el a mérnöki munkámat, de azt gondolom hogy néhány évet külföldön, az anyaggyárban fogok tapasztalatokat szerezni. Elég sokat keresek majd, és lesz egy saját villánk a Rózsadombon, ahol az élettársammal élek. Talán egy Hummer terepjáróra is telik. Érdekes, boldog és szép lesz az életem.” (17 éves fiú. Győr. Édesapja gépésztechnikus, édesanyja tanítónő. A szülők életkora: 43–44 év.)

A gyerekek többsége városban szeretne élni. Minden második saját házat képzel el magának. Ezek közül minden ötödik kiemelt környezetben, csendben, luxus körülmények között szeretne élni. A falusi gyerekek többsége jövő életét falun, természetesen saját házban tervezi, de a falusi gyerekek közül nem kevesen, elsősorban a lányok városi körülmények közé vágyik. Az írásokból az is kiderül milyen szintű életszínvonalat képzelnek el a maguk számára. Minden negyedik írás, tehát mintegy 25 százalék itthon vagy külföldön a luxus élet vágyát fogalmazza meg. A többség: 66 százalék normális polgári jólétet ír le, és mindössze a gyerekek 5 százalék számol anyagi gondokkal, „tisztos” szegénységgel. Ez a terv tőlük maguktól sok energiát, erőfeszítést tételez fel, és ez meghatározza azt is, hogy mire fordítanak, milyen tartalommal töltenék el szabadidejüket. Ebben nagyon jelentős szerepet tölt be hogy elsősorban házon kívül a sporttal, barátokkal, vendéglőkben, és ha otthon akkor a TV, vagy a számítógép előtt, kevés olvasással előtt, vagy zenehallgatással, tehát nem feltétlenül tartalmasabb, de irányultságában minden mutató mellett a külső világra, a külső világ meghódítására nyitnak ezek a tervek. Nagyon jelentős életmódbeli változásnak látszik hogy minden második gyerek írásában szerepel a sport vagy a természetjárás, az egészségesebb életmód tudatosulása.

Az összes szabadidőre vonatkozó tervben 9 százalékban tervezik a színházat, koncertet, mozit. Az otthon töltött szabadidőben a zenehallgatás, az olvasás, ide értve az újságolvasást is, mindössze az írások 13,4 százalékban jelenik meg. A televíziót, a számítógépet, a videót, az összes megjelölt otthoni szabadidő eltöltéséhez képest nagyságrendekkel nagyobb arányban jelölik meg. 119-en írtak arról, hogy igényt tartanak, fontosnak tartják az otthoni egymással való beszélgetést. Ez jelenti majd együtt-létük tartalmát. Barátokat alig, összesen 48-an terveznek vendégül látni.

Néhány gondolat befejezésként

Ha most az írás végén, csak ezeknek a terveknek a hangulata marad bennünk, illetve sorjáznak fejünkben az adatok, leírások, elemzések, az első érzésünk talán, hogy milyen sok csalódás érheti majd ezeket a gyerekeket. Tíz év nem elég hogy ennyi gyerek szerezzon diplomát, hogy ennyi dolgozhasson, élhessen külföldön, hogy ilyen körülmények között élhessenek majd. Mint a tanulmány bevezetőjében írtam, a kutatás szinte minden magyarországi régióra kiterjedt és a fejletlenebb régiókból származó írások semmiféle szignifikáns különbséget nem mutattak a fejlett régiókból származó írásokhoz képest. A kezemben tartott, és elemzett jövő tervekkel kapcsolatosan joggal vethető fel az a kérdés, hogy mi közük is van, mi közük lehet, ezeknek a kamasz

gyerekek terveinek-fantáziáinak a valósághoz. Részben azért van közülük az általuk a fantáziájukban megrajzoltaknak a valósághoz, mert környezetük, a szülők kitűzött céljai, az a határtalan energia, amelyet a még végleg nem leszakadott rétegek beleölnének, hogy legalább gyerekeik e célok elérésének közelébe érjenek, ilyen modelleket kínálnak nekik, és követelnek tőlük. Természetesen a virtuális világ is ezzel veszi körül őket. A szappanoperák, az utcákon száguldó luxusautók, a gazdagok számár épített környezet, a sztárok szépséges elegáns világa, az elegáns vendéglők, a szupermarketek látványa, környezetük valóságos eleme. És tegyük hozzá, hogy az ő álomviláguk, maguk az álomvilágok is a valóság részei, olyan részei, amelynek a megvalósítása felé törekednek.

Nos ha ebből a szempontból néztem az írásokat, akkor rá kellett jönnöm, hogy tovább kell nézmem, másfelé is gondolkodnom kell, mint a hagyományos családi életmód, vagy a hagyományos családfelfogás változásait, vagy akár a nemek szerint megosztott világ változásait kutatom.

Az derült ki számomra ezekből a tervekben, hogy ha meg akarom érteni mi is történik a most felnövekvő generációban, akkor azt a radikális változást kell látnom, mégpedig egyformán a fiúknál és a lányoknál, hogy az élettervek, és ezen belül az élet legfontosabb területeinek és értékeinek egymáshoz viszonyított aránya és tartalma van változóban. Fiúk és lányok nagyon hasonló életcélokat tűznek maguk elé, akkor is, ha a választandó szakmák eltérnek egymástól. Nagyon hasonlóak az életcélok, akkor is, ha az egymástól elvárt, legfőbb személyiségjegyek tulajdonságok, bár feltűnően kisebb arányban, mint régebben, mert úgy tűnik ez most kevésbé fontos számukra, mégis nemek szerint jellemzőek maradtak. Talán azzal a kivétellel, ami a férfi kutatások tapasztalatai alapján talán érthető, hogy a fiúk sokkal több melegséget, megértést, gyengédséget várnak el társaiktól, mint régebben.

Az érdekes munka, a gondatlan élet, a külföldre is nyitott világ, az egészségesebb élet van a gondolkodás homlokterébe. Mondhatnánk: bent vagyunk Európában. Ami kirajzolódik ezekből a tervekben, az a megcélzott Európai Unió életszínvonal, és életforma. Az élettársi kapcsolat feltehetőleg része lesz életüknek, mint szerte Európában. Feltehetően közöttük is kevesebb gyerek fog születni, mint kívánatos lenne, mint szerte Európában. Jobb lakáskörülmények között élhetnek majd feltehetően, mint szerte Európában. De véleményem szerint itthon is és Európában is jelentősen változni fognak a nemek szerint elvárt képességek. Közeledni fog egymáshoz a férfiak és nők életvitele, akkor is, ha jelentős különbségek maradhatnak a döntési, a hatalmi pozíciókban. A gyerek, mint már a valóságban is az élet középpontja, míg kicsinyek, de hamarabb válnak önállóvá, lépnek ki a szülői házból.

Bizonyos hogy másképpen fognak élni ezek a most felnövő gyerekek, másfajta családban, másféle kapcsolatokban, másféle értékekkel, és konfliktusokkal. Egy azonban biztos, hogy jövőbeni családjukat, kapcsolatuk jellegét, terveiket nem érthetjük meg, ha vizsgálódásunkat leszűkítjük a családról megformált elképzeléseik elemzésére.

H. SAS JUDIT